جایگاه نظارت وبازرسی ازصدراسلام تاکنون

مجله علمی پژوهش در حقوق، فقه، فلسفه و الهیات (سال ششم)
شماره ۲۱ / پاییز ۱۳۹۹ / ص۱۶-۹

ساسان غلامی[1]
کارشناس ارشد حقوق عمومی

نویسنده مسئول:
ساسان غلامی

چکیده

معنی واژه بازرسی درفارسی مترادف است بابررسی ، پژوهش، تحقیق، رسیدگی، تفتیش، سرکشی، نظارت، به دقت رسیدگی کردن، ودراینجاخودرسیدگی کردن مترادف است بامواظبت، دقت وتحقیق درامری، تحقیق وبررسی، همچنین درتوضیح تفحص بایدگفت بررسی گفته های طرفین دعوی وآن سه مرحله دارد:

۱-رسیدگی بدایت۲-رسیدگی استینافی۳-رسیدگی پژوهشی یارسیدگی تمیزی،رسیدگی فرجامی.

کلمه نظارت وبازرسی درنهج البلاغه:بازرسان وناظران به عنوان عیون نظام اسلامی هستند،حضرت علی(ع)می فرمایدیکی ازمباحث مهمی که دردین مبین اسلام موردتوجه بوده امرنظارت وبازرسی می باشد.لغت نظارت درعربی به معنای زیرکی وفراست ودرفارسی به معنی نظاره ونظرکردن ونگریستن آمده ولفظ بازرسی نیزبه معنی تفتیش وعمل بازرسی گفته می شود.

واژگان کلیدی: نظارت ،بازرسی ، جایگاه نظارت وبازرسی، نظارت دراسلام

مقدمه

نظارت وبازرسی ازدیدگاه نهج البلاغه:کلمه نظارت وبازرسی درنهج البلاغه۱۴۳بارتکرارشده است،امیرالمومنین علی(ع)به دلیل اشراف ونظارتی که برامورداشتنددرابتدای خلافت خوداقدام به استردادداموال بیت المال، تعویض کارگزاران نالایق،وانتخاب دقیق ماموران بازرسی ونظارت به همراه آموزش های فنی ورفتاری به تحصیلداران وکارگزاران خودنمودند.به عنوان نمونه ازحضرت علی(ع)نقل شده است که درحدیث شریفه((**وابعث العیون من اهل الصدق والوفاء علیهم**))ازبازرسان وناظران به عنوان عیون(چشم های)نظام اسلامی نام برده شده است.

دراینخصوص به نهج البلاغه نامه های۳الی۱۳و۱۴و۱۸الی۲۲و۲۵الی۲۷و۳۳الی۳۶و۳۸الی۴۷و۵۱الی۵۴و۵۶و۵۷و۶۰می توان مراجعه کرد.

نظارت وکنترل ازدیدگاه امام علی(ع):

شیوه نظارتی که امام علی علیه السلام به آن فرمان می دهدشیوه ای غیرمستقیم وغیرعلنی ومخفی است.چشمهای مخفی برکارگزاران وکارکنان بگمار،اعمال آنان رازیرنظرداشته باش وبازرسان ومراقبانی صادق وباوفابرای آنان معین کن.

ویژگیهای شیوه مخفی:۱-نقش پیشگیری کننده ازخلاف دارد۲-گزارش کنندگان درمحذورهای شیوه مستقیم نیستند۳-امکان مخفی کردن اموروظاهرسازی وجودندارد۴-به سرعت می توان جلوی کجی راگرفت.

گرچه واژه های نظارت وبازرسی اغلب بصورت مترادف بکارمی رودلکن درمعنی ومفهوم بایکدیگرتفاوت هایی دارند.به عبارت دیگربازرسی یکی ازویژگیهای اعمال نظارت است.بازرسی درلغت یعنی بررسی وتفحص ودراصطلاح اداری :تحقیق وتفحص درنظام اداری کشوربمنظورحفظ سلامت کارکنان وپیشگیری ازشروع هرگونه فسادوپاسخگویی به شکایات ارباب رجوع ازدستگاه متبوع بارعایت وحفظ حیثیت وشئونات افرادتعریف شده است ودرهردستگاه اداری واحدی بنام بازرسی وپاسخگویی به شکایات مستقراست که به این امورمی پردازد.

بازرسی دراصطلاح حقوق عمومی به معنی نظارتی است که ازسوی قدرت عمومی یادولت برعملکردماموران اداری وادارات اعمال می شوداین نوع بازرسی به دلایل عقلی وشرعی ضروری است.

بامراجعه به تاریخ اسلام درمی یابیم که ازهمان بدوتشکیل جامعه اسلامی درزمان حیات رسول اکرم(ص)ضرورت وجودبازرسی به معنی اعم خوددرمیان مسلمین احرازشده وپیامبر(ص)شخصاوسپس والیان اسلامی مقیدبه آن بوده اند.چنانکه درجنگهای بین مسلمین وکفار،پیامبر(ص)بااستفاده ازاعزام نیروهای ناشناس واقدامات کاملاسری همواره ازنقشه هاودسایس دشمن ومیزان عده آنهااطلاعات لازم راکسب می کردوسپس برای رفع شرآنان به موقع واکنش مناسب رادرمقابل آنهانشان میداد.

خداونددرقرآن کریم برای تفهیم وجودکنترل کنندگان ثابت ودایم درحیات فردی واجتماعی بشروضبط تمامی اعمال کوچک وبزرگ وخیروشرانسان درزندگی خودودرارتباط باسایرافرادجامعه تصریح فرموده است که((**وان لکم لحافظین کراماکاتبین یعلمون ماتفعلون**))همانابرشمامراقبین محافظ گمارده شده است،محافظان بزرگواری که پیوسته درحال کتابتند،می دانندآنچه راانجام می دهند.

حضرت علی (ع)درنامه خودبه مالک اشترباعبارت((...**وابعث العیون من اهل الصدق والوفاء علیهم...**))وجودناظران وعیون حکومت رادرجامعه امری واجب دانسته وبرهمین اساس به مالک اشترامربه انجام کرده است.

هدف نظارت وکنترل ازدیدگاه امیرمومنان علی علیه السلام:

۱-زدودن بدی هاورشددادن خوبی ها((بوسیله خوبی بابدی بستیزید))((گنه کاررابه وسیله پاداش دادن به نیکوکارتنبیه کن))

۲-بهبودرفتارکارگزاران وکارکنان

۳-ارتقای بینش کارگزاران نسبت به کارگزاری(اینکه کارگزاران مسئوولیت ومدیریت خودراطعمه وشکاری به چنگ آمده ندانند))

۴دقت وسرعت درکار

نظارت کارآمدازدیدگاه نهج البلاغه یکی ازراه های رسیدن به کارآمدی،مخصوصادربعدنظارت وکنترل بهره گیری ازنظرات ارزشمندآیین اسلام است.این امرنشان می دهدکه هرقدرنظارت کنندگان،نظارت شوندگان رابه انجام عمل نیک وبازداشتن ازاعمال ناپسندوادارنداحتمال به وقوع پیوستن تخلف کمترخواهدشد،البته خودنظارت کنندگان نیزهم ازسوی نظارت شونده وهم ازسوی دیگرمراجع می بایست ارزیابی شوند.

درعلم مدیریت نیز((ارزیابی عملکردکارکنان))مطرح است ومنظورازآن فرآیندی است که باآن کارکارکنان درزمانهای معینی بطوررسمی موردبررسی وسنجش قرارمی گیرد.کنترل ونظارت برعملکردزیرمجموعه،امروزه یکی ازمهمترین واصولی ترین ارکان مدیریتی واصول مدیریتی به شمارمی رودکه نبودیاکم رنگ بودن آن مدیریت رادچارمشکل می کند.برای وجودواستمرارفرآیندکنترل

صحیح،باوجودفرآیندکنترل،سیستمی سریع ودقیق بایدباشدتاهمه اموررادرسریع ترین زمان رسیدگی نمایدونارسایی هارافوری تشخیص دهد.سیستم بازرسی،یکی ازاصول صحیح مدیریت درعملیات اجرایی واحدهای سازمانی ونیزدرکیفیت انجام امورتوسط افراداست.
امیرمومنان نیزباتدبیروسازمان دهی گسترده ،همه امورخردوکلان گستره حکومتی خویش رازیرنظرمی داشت ودریک برنامه وسیع ونظارت وبررسی همه جانبه ،بااشراف براجرای حکومت،به اداره کشورمی پرداخت،به خصوص درباره کارگزاران حکومتی ،تلاش وقاطعیت بیشتری بکارمی بردتاآنان ازمدارقانون وحکم خداخارج نشوندوآنگونه که اسلام طراحی کرده به اورمملکت واداره مملکتداری بپردازند.پرداختن به فرآیندنظارت وبازرسی حکومت علوی بگونه ای گسترده وفراگیراست که می توان درچندمرحله تقسیمش کردمانند:
انتخاب بهترین ها،ترسیم خطوط کلی سیاست حاکم،هشداروپیشگیری،اعمال نظارت وواکنش مناسب.

هشداروپیشگیری:

هشداروپیشگیری مرحله سوم نظارت می باشدکه مرحله ای ازجلوگیری ازتخلف وانحراف والیان وکارگزاران بود،بدین گونه که پیشاپیش معیارهای ارزیابی ونظارت کارگزاران رابطورضمنی اعلام می نمود.امام علی (ع)باشناخت عمیق اززوایای روح انسان وخواهشهای گوناگون نفسانی،به خوبی می دانست که دررهگذرنفس اماره ،هزاران دام آشکاروپنهان نهاده شده وهرلحظه بیم آن می رودکه کارگزاران رابه ورطه سقوط وخیانت بکشاند.بدین منظوربه صورت مستمروبه مناسبتهای گوناگون،مدیران نظام راپندواندرز می دادوازدرغلتیدن درفسادوتباهی(که لازمه قدرت ومکنت است)برحذرمی داشت.دراین مرحله ازکنترل(که می توان ازآن به تهذیب ضمن خدمت یادکرد)امام علی(ع)می کوشیدلغزش واشتباهات همکاران دولت خویش رابه حداقل برساندونقاط ضعف بخش اجرایی حکومت خویش راکاهش دهد.
یادآوری چندنمونه کوتاه مناسب به نظرمی رسد:
امام درعهدنامه مالک اشترضمن موعظه های متعددی درباره حفظ جان مردم،عجب وخودبینی،دوست داشتن تملق،منت نهادن برمردم،شتاب ورزی نابجا،خودکامگی،خشم ودادگسترپیشین،سنتهای پرفضیلت گذشتگان،روشهای پسندیده،آثارپیامبران وواجباتی راکه درکتاب خداست،به یادداشته باشی ونیزعمل مارااالگوبگیر،چنان که برتوواجب است درجهت پیروی ازآنچه دراین فرمان باتوپیمان بسته ام وخودبه عنوان برهانی دربرابرتوبدان تکیه دارم تاهرگاه نفس به سوی هوسهایت شتاب دهدتورابهانه ای نباشد.سخت بکوش هرچندهمت ازبدی وتوفیق نیکی جزازجانب خدای متعال نباشد.
امام (ع)پس ازگزینش عبدالله بن عباس به ولایت بصره به اوچنین سفارش کرد:((دربرخوردهای روزمره ودرمجالس رسمی،ونیزدرمقام داوری،بامردم گشاده روی باش وزنهارازخشم که نوعی سبک مغزی شیطانی است.این نکته رابدان که هرآنچه به خدایت نزدیک کند،ازآتش دورت می کندوهرآنچه به آتش نزدیکت کند،ازخدایت دورمی کند))
درنامه ای که به یکی ازکارگزاران صدقات می سپارد،می نویسد:((دراسرارسیاست وجنبه های پنهانی کارهایش آنجاکه گواه ونماینده ای جزخداحضورندارد،اورابه تقوای الهی فرمان میدهم ونیزفرمانش می دهم که مبادادرظاهرخدارااطاعت کندودرخلوت بدان کاردیگرپردازدکه هرآن که پیداوپنهان وگفتاروکردارش دوگانه نباشد،ازعهده ادای امانت برآیدودرعبادت،توفیق اخلاص بایدونیزفرمانش می دهم که بامردم تندخونباشد،به آنهادروغ نگوید،وباتکیه برامتیازناشی ازمقام سیاسی خود،موردبی اعتنایی قرارشان ندهد،که آنان برادران دینی اویندویاروهمکارش دربه دست آوردن حقوق.
امام (ع)درفرمان واگذاری اداره امورمصربه محمدبن ابی بکرمی نویسد((دربرابرمردم فروتن باش وباآنان نرم خویی وانعطاف پذیری پیشه کن،دربرخوردباآنان گشاده روباش وبرابری راهرچنددرنگاه واشاره های تعارف آمیز،پاس دار،تازورمندان درظلم توطمع نبندندوناتوانان ازعدالتت نومیدنشوند،که خدای متعال،شماانبوهه بندگانش راازکارهای کوچک وبزرگ وپنهان وآشکارتان موردسوال قرارمی دهد،پس اگرعذاب کنداین شماییدکه ستمکارترین خواهیدبودواگرببخشایداین خداونداست که کریم ترین است))

اعمال نظارت به عنوان مرحله چهارم نظارت:

اعمال نظارت دقیق وپیگیرامام برامورجاری مملکت،به ویژه برعملکردکارگزاران بود.تلاش امام (ع)دراین میدان بسیارگسترده وهمراه بادقت،تیزبینی،قاطعیت وجدیت بود.همواره می کوشیدکه همه اجزای دولت ودست اندرکاران اموربرمحورحق حرکت کنندوازچهارچوب حکومت اسلامی خارج نشوند.این مهم درسایه نظارتی فراگیروپیگیرانجام می شده که به سه گونه صورت می گرفت:
نظارت آشکار:این نوع نظارت درمرکزحکومت وهرجاکه امام شخصاحضورمی داشت،به طورطبیعی ازسوی آن حضرت انجام می گرفت وایشان اززندیک برحسن اجرای اموراشراف کامل می داشت.چنانکه امام (ع)سه جنگ دوران حکومت خویش رافرماندهی کردوبه طورمستقیم برحسن اجرای نبردنظارت دقیق داشت.

درخطبه ۱۰۶نهج البلاغه به چنین نظارتی درجریان نبردصفین اشاره شده است.امام(ع)برای مجموعه دولت خویش نیز،شبکه بازرسی وکنترل ایجادکرده بودوبازرسان دولتی،شبانه روز،درسراسرمیهن اسلامی به طورآشکاربه کنترل امورمی پرداختندونتیجه بررسی های خودراکتبی یاحضوری به اطلاع امام(ع)می رساندند.کارگزاران نیزبه خوبی می دانستندکه عملکردآنان ازدیدبازرسان مخفی نمی ماندوبه طورمستمربه مرکزگزارش می شود.چنین کاری به تناسب موضوع،حجم واهمیت سوژه،بیشتربه شکل انفرادی وگاهی نیزبه صورت گروهی انجام می گرفت چنان که امام به مالک بن کعب ارجبی(والی عین المتر)طی حکمی ماموریت دادکه باماموران تحت امرخودمنطقه وسیعی رابازرسی کند.

امام علی(ع)یکی ازبازرسان رابرای حسابرسی به سوی یکی ازوالیان گسیل داشت.ولی اونسبت به فرستاده امام(ع) بی حرمتی کردواجازه ندادکه ماموریتش راانجام دهد.امام پس ازآگاهی ازاین موضوع طی نامه شدیداللحنی به اونوشت:تو به فرستاده من دشنام داده ای واورارنجانده ای،ازاین گذشته ،به من خبررسیده که توخودرابانواع عطرهاوروغنهای فراوان بخورمی دهی وغذاهای رنگارنگ می خوری،برفرازمنبرکه می شوی جوانان راستان سخن می رانی وچون فرودمی آیی ،کاراباحی گران می کنی.اگرتوچنان باشی که گزارش داده اند،خویشتن راباخته ای وبه روش ومسلک من خدشه واردکرده ای.توهنگامی که درنعمتهای گردآمده ازاشک وآه بیوه زن ویتیم غوطه وری،چگونه امیدواری که خداوندپاداش شایستگان عطایت کند.توراچه شده مادرت به عزایت بنشیند.اگرچندصباحی به خاطرخداروزه می گرفتی واندکی ازغذایت رابه مستمندان صدقه می دادی که چنین کاری سیره پیامبران وسنت صالحان است،خویشتن رااصلاح کن وازگناهت بازگردوحق خداوندرابرخود ادا نما.

نظارت پنهان:امام علی(ع)به نظارت پنهان نیزسخت معتقدبودوآن رابرای اصلاح اموربسیارکارسازمی دانست زیراکارگزاران اگرمی توانستندازدیدبازرسان آشکارمخفی شوندیاباظاهرسازی آنان رابفریبندویااحیاناباآنان ازدرآشتی وسازش درآیندوبه لطایف الحیل ایشان راازگزارشهای صحیحی که به زیان آنان است بازدارند،ازبازرسی وگزارش بازرسان پنهان بیمناک اندویااین بازرسان ازچنین آسیبهایی درامانند.

اینان بابازرسی ونظارت پنهان،بیم وهراس مدیرانی که قصدتخلف وخیانت دارندافزون می کنندواین خودباعث افزایش ضریب کاری وامنیتی مسوولان می شود.چنین نظارتی بااستخدام ،آموزش وبکارگیری نیروهای مخصوص امکان پذیراست.این نیروهابیشترزیرنظربالاترین مقام یاعالی ترین مرجع تصمیم گیرنده عمل می کنند.امیرمومنان چنین نظارتی رابرای سلامت دولت وکارگزاران ضروری می دانست وبدین منظوربه والیان خویش نیزدستورمی دادچنین نیروهایی رادرمحدوده حکم رانی خویش بکارگیرند.

مثلابه مالک اشترمی نویسد:پس چگونگی کارکردکارگزاران خودراجویاشووازیاران راست کردارووفادار،میانشان بگمار،که بازرسی ناپیدای تو،به رعایت امانت ومدارای بامردم ناگزیرشان می کند.پس اگرتنی ازایشان به خیانت دست یازیدوگزارش بازرسانت،ازراه های گوناگون چنین خبری راتاییدکرد.بی نیازازگواهی گواهان به تنبیه اش دست بگشاوبه میزان کردارنادرستش،بازخواستش کن.سپس درجایگاه خواری بنشانش داغ خیانت براوبگذاروقلاده ننگ وبدنامی به گردنش بیاویز.

درفرازیادشده ،علاوه برضرورت اصل سازمان نظارت وبازرسی،بخشی ازبرنامه درون سازمانی آن نیزتشریح شده است.نظیرتاثیرشگرف آن برعملکردمدیران.

امام طی نامه ای به سهل بن حنیف(والی مدینه)می نویسد:به من خبررسیده که تعدادی ازاهالی مدینه قصدپیوستن به معاویه رادارند،به هریک ازآنان که دست یافتی ازرفتن بازشان داروبرآنان که گریخته اندغمگین مباش.

محمدقرشی نقل کرده که امام(ع)روزی ابوالاسودولی رابه قضاوت منصوب کرد،ولی درهمان ساعات نخستین نیم روز،وی رابرکنارنمود.اوبه حضورامام(ع)شتافت وگفت:به خداسوگندمن خیانت نکرده ام وفریب نخورده ام،به چه دلیل مرابرکنارکرده ای؟ امام درپاسخ فرمود:به من خبردادندکه توهنگام داوری بلندترازدادخواهان سخن می گویی.

نمونه های یادشده نظارت امام(ع)رابرامورحکومت ازطریق نیروهای ویژه اش وتصمیم گیری واقدام به موقع ایشان رانشان می دهد.نکته جالب دیگری که درسیستم نظارتی امام(ع)به چشم می خورداستفاده ازپوشش امنیتی است،یعنی افرادی باپست سازمانی آشکاربه خدمت مشغول بودندودرنهان اخبارواطلاعات لازم رابه مرکزگزارش می دادند.

نظارت مردمی:علاوه بربازرسی های دقیق ونظام یافته که توسط نیروهای رسمی حکومت انجام می گرفت.امام علی(ع)ازکانالهای متعددیگری نیزازعملکردکارگزاران خویش آگاه می شد.مهمترین آنهاارتباط قوی مردمی بود.مردم اگرازمسوولان منطقه ای ناراضی بودندیامشکلات خاصی برایشان بروزمی کردکه به دست آنان گشوده نمی شد،بطورمستقیم،حضوری یامکاتبه ای،باامام (ع)تماس می گرفتندوازاومددمی جستند.امام(ع)نیزبرای افکارعمومی وخواست به حق مردم ارزش می نهادوبه آن ترتیب اثرمی داد.دراینجاچندنمونه می توان اشاره نمود:

ابن عباس دربصره نسبت به قبیله بنی تمیم بی مهری می کردوگاه آنان راموردتوبیخ قرارمی دادویازیان می رساند.علت چنین کاری،حمایت وطرفداری این قبیله ازعایشه وطلحه وزبیردرجنگ جمل بود.برخی ازشیعیان این قبیله ازرفتارابن عباس به ستوه آمده بودند.ازمیان آنان ،جاریه بن قوامه نامه ای به امام نوشت وازابن عباس شکایت کرد.امام(ع)به محض دریافت نامه به ابن عباس نوشت((به من خبررسیده که تونسبت به بنی تمیم ،تکبرمی ورزی وچونان پلنگ درشتی می کنی ،بااینکه بنی تمیم قبیله ای است که هرگاه ستاره ای ازآنان به افول نشسته،ستاره ای دیگربه جایش طلوع کرده است واینان چه درجاهلیت وچه درزمان اسلام خشم ودشمنی دیگران رابرنتافته اند.علاوه براین ماباآنان هم خونی وهم خویشاوندی نزدیک داریم که اگرصله رحم انجام دهیم ،پاداش خواهیم گرفت واگربدرفتاری کنیم کیفرخواهیم دید.پس ای ابوالعباس خدارحمتت کندقدری زمی پیشه کن ،چراکه من نیزدرآنچه ازنیک وبدبردست وزبان تومی رود،سهیم هستم،بنابراین خوش گمانی مرانسبت به خودپاس داروکاری نکن که نظرمن نسبت به توبرگردد))

دونکته جالب دراین نامه پراهمیت است:یکی دیدگاه امام نسبت به عملکردمردمی کارگزاران خودش است که همواره امیددارد آنان نسبت به مردم بهترین رفتارراداشته باشندوبه گونه ای عمل کنندکه ملت بطورپیوسته ازدستگاه حکومت خشنودباشندوآن راحامی خودوبرآورنده آرمانهایش بدانند.نکته دیگر،احساس مسوولیت امام نسبت به کارنامه مدیران حکومت است،یعنی خودرادرریزودرشت کارهای آنان سهیم می داندومستحضراست که مردم نیک وبداعمال کارگزاران رابه حساب رهبری نظام می دانند،وعملکردمنفی آنهابطورمستقیم حکومت مرکزی رازیرسوال می بردوزیانهای جبران ناپذیری متوجه آن خواهدنمود.

بدین منظورامام(ع)به کارگزاران خویش توصیه می کندکه اخلاق مردمی داشته باشند،همواره درمیان آنهاباشندتاازنزدیک برخواسته های آنهاوقوف یابندوهرگزازجامعه فاصله نگیرند.

همچنین امام(ع)طی نامه ای به فیس بن سعد(والی آذربایجان)می نویسد((عبداله بن شبیل ازمن درخواست کرده به توسفارش کنم بااوبه نیکی برخوردکنی .من اورامردی آرام وافتاده دیدم.تونیزرفتارت رانرم کن ودرب خانه ات رابه روی مردم بگشاوبه حق اعتمادکن))

جالب این است که امام(ع)حتی به شکایات واطلاعاتی که ازسوی نامسلمانان دریافت می کردنیزترتیب اثرمی دادوآنان راازحقوق اجتماعی ،پابه پای مسلمانان بهره مندمی ساخت درنامه ای که به قرظه بن کعب انصاری می نویسد،ازاومی خواهدکه به شکایت برخی ازذمیان درموردنهرآب آنان رسیدگی کند:((برخی ازمردان اهل ذمه ناحیه ولایت توازنهری سخن می گویندکه درزمینهایشان جاری بوده است،ولی اکنون فروریخته وآب آن مسدودگشته است وچنان که گفته شده،این نهرسبب آبادانی ناحیه بوده است.پس توباآنهاواردمذاکره شووبه احیاوآبادی نهراقدام کن.به جانم سوگندایشان اگربه آبادانی بپردازدبهترازآن است که ازاین مملکت کوچ کندگرچه ازعهده کارهاچنان که شایدوبایدبرنیاید))

خلاصه می توان گفت یکی ازعلتهای اصلی اصرارامام (ع)براین نکته که کارگزاران،زندگی عادی وهمسان بامردم داشته باشندوباگماشتن محافظ ودربان ازمردم فاصله نگیرند،این بوده است که ازسویی،مردم به راحتی باکارگزاران حکومتی تماس بگیرند،پیشنهادهای اصلاحی راارائه دهندومشکلات خودرابه آسانی باآنان درمیان بگذارند.وازسوی دیگر،عملکردمسوولان درمنظرافکارعمومی قرارگیردومردم(که رکن اساسی حکومت اسلامی هستند)ازنزدیک بارفتار،منش وتعهدمدیران جامعه آشناشوند.

ازاین روامام(ع)به مسوولان مملکتی تاکیدمی کرد:نبایدمیان تومردم،نماینده ای جززبانت ودربانی جزچهره ات باشد،به هیچ روی هیچ نیازمندی راازدیدارخودمحروم نکن که نیازهااگردرفرصت های نخستین برتوعرضه نشود،برآورده ساختن بعدی آنهابرایت ستایش انگیزنباشد))

نظارت امام درچندمحورقابل بررسی است:

الف: انتخاب کارگزاران نمونه وشایسته

ب: رسیدگی مادی ومعنوی به کارگزاران

ج: تقویت نظارت درونی کارگزاران

د: نظارت بیرونی برکارگزاران ازطریق مستقیم توسط حاکمان یاازطریق نیروهای اطلاعاتی

ه: حسابرسی وکیفرکارگزاران خطاکار

بازرسی ونظارت برکارگزاران ازآن جاکه فلسفه وجودی سازمان های دولتی وموسسات عمومی تامین مصالح عامه است واین نهادهاباامکانات وبودجه مردم وبرای خدمت به آنان پدیدآمده اندوهمواره بایددراین مسیرنیزحرکت کنند، بنابراین بایداحرازشودکه تاچه حد به تعهدخویش پایبندند.باتوجه به گسترش دایره حکومت امیرمومنان وعدم امکان نظارت مستقیم خودحضرت،درکنارهمه مکانیزم های نظارتی وتوجهات حکومتی به کارگزاران،داشتن دستگاه نظارتی خاص جزوضروریات حکومت است.

حضرت هم خودازچنین دستگاهی بهره می گرفت وهم آن رابه والیان حکومتی سفارش می کرد.البته ایشان معیارهاوچهارچوبهایی برای ناظران وبازرسان ترسیم کردند.حضرت تاکیدداشتندکه عهده داران این سمت بایدانسان هایی متقی،مومن،پرهیزگار،امانتداروصادق باشند.وظیفه آنان این است که ازطرزعمل ماموران آگاه باشندوشیوه برخوردآنان رابامردم زیرنظرداشته باشندوازمیزان صحت وسقم گزارش های کارگزاران نیزمطلع باشند.واین بازرسان ویژه چشم حکومت محسوب می شوندواگرحاکم بازرس مورداطمینان نداشته باشدنمی تواندحکومت رااداره کرده ومانندشخص نابینانمی تواندراه درست رابیابد.

حضرت می فرماید:((سپس رفتارکارگزاران رابررسی کن،وجاسوسانی راستگو،وفاپیشه برآنان بگمارکه مراقبت وبازرسی پنهانی توازکارآنان سبب امانتداری ومهربانی بارعیت خواهدبود))

نظارت برمکاتبات:

امام علی(ع)نامه های کارگزاران رازیرنظرداشتند،چه نامه هایی که خودآنان برای دیگران می نوشتندویانامه هایی که به آنان نوشته می شدرامراقبت می نمودند.

حضرت درنامه ای به زیادبن ابیه نوشته است:اطلاع یافتم که معاویه برای تونامه ای نوشته تاعقل تورابلغزاندواراده توراسست کند.

نظارت برگفتارها:

امام(ع) درنامه ای به ابوموسی اشعری که عامل آن حضرت درکوفه بودومردم راپس ازآن که امام (ع)آنان رابه جنگ جمل فراخواندوی آنان رابه نشستن درخانه ترغیب کرد،ضمن توبیخ وی به اواعلان می کندکه گفته های اوموردقت وارزیابی قرارمی گیرد.

نظارت بررفتارها:

امام رفتارکارگزاران رانسبت به مخالفان زیرنظرداشت وآنان راازبدرفتاری نسبت به آنان برحذرمی داشت.وآن حضرت خطاب به ابن عباس فرماندارابصره نوشت:بدرفتاری توراباقبیله بنی تمیم وخشونت باآنان رابه من گزارش داده اند.هماناقبیله بنی تمیم مردانی نیرومندندکه هرگاه دلاوری ازآنان غروب می کند،سلحشوردیگری به جای آن می درخشد.

نظارت درعکس العمل افرادپس ازعزل:

امام ناراحتی هاوگرفتاری های کارگزاران راتحت مراقبت قرارمی داد.پس ازاینکه محمدبن ابی بکرازاستانداری مصربرکنارگشت به امام خبررسیدکه وی محزون واندوهگین شده است.امام طی نامه ای به اوچنین نوشت:به من خبررسیدکه ازفرستادن اشتربه سوی محل فرمانداری ات ناراحت شده ای.این کاررابه دلیل کندشدن یاسهل انگاری ات یاانتظارکوشش بیشتری ازتوانجام نداده ام،اگرتوراازفرمانداری مصرعزل کرده ام، فرماندارجای دیگرقراردادم که اداره آنجابرتوآسان تروحکومت تودرآن سامان خوش تراست.

بازرسی ونظارت درونی یکی ازمطلوبترین وموثرترین شیوه نظارت برحسن اعمال کارگزاران نظارتی است که خودآنان ازدرون برعملکردخویش داشته باشند.این نظارت ازطریق اعتقادات دینی واخلاق فردی صورت می گیردکه امام برای تقویت هردوموردبرنامه ریزی نمودهوتلاش کافی مبذول داشته اند.به طوری که همراه باسفارشات اخلاق به کارگزاران مسائل اعتقادی رانیزهمواره یادآوری می فرمودند.

نکته ای که بایددرموراطمینان به گزارش بازرسان یادآوری شوداین است که همان طورکه گفتیم علی(ع)ضمن سفارش به دقت درانتخاب بازرسان وسلامت روحی واخلاقی آنان بازهم زمامدارراردعوت می کندکه هرکاری راازمجاری مختلف دنبال کندتاهرگاه یک گزارش ازچندمجرامورداتاییدواتفاق نظرقرارگرفت برای زمامدارشکی درصحت وپذیرش آن وجودنداشته باشد.

امام درقسمتی ازسخنان گهربارخودخصوصیات لازم راجهت انتخاب این بازرسان،برای مالک اشترمی فرماید:**وابعث العیون من اهل الصدق والوفاء علیهم((برآنهابازرسان وکنترل کنندگانی بگمارکه به تووفاداروراستگوباشند))**کلمه((عیون))به معنی بازرسان وچشمهای ناظربراعمال می باشد.

جهت یک ارزیابی وکنترل صحیح بایدبه مواردذیل توجه کرد:

تعیین نتایج موردانتظار-تعیین استانداردمطلوب-تعیین شاخصهابرای سنجش نتایج موردانتظار-تعیین نحوه وروش جمع آوری اطلاعات وآمارموردنظر(طراحی شبکه اطلاعاتی)تعیین مقایسه اطلاعات جمع آوری شده ونتیجه گیری

امام علی(ع)می فرماید:هرگزنبایدافرادنیکوکاروبدکاردرنظرت مساوی باشند،زیرااین کارسبب می شودکه افرادنیکوکاردرکارهایشان بی رغبت شوندوبدکاران درعمل بدشان تشویق گردندوهرکدام ازاینهارامطابق کارشان پاداش بده.

درجای دیگری می فرماید:**ازجرالمسی ،بثواب المحسن((خطاکاررابه وسیله پاداش دادن به نیکوکارتنبیه کن))**

نتیجه:

بابررسی های انجام شده دراین تحقیق می توان به وضوح به این نتیجه رسیدکه بـرای ثبـات وتـداوم درهرکـاری چـه کـارحکومتی وچـه کاردیگربایدپس ازشروع وآغازکاردرادامه راه نظارت دقیق راسرلوحه خودقرارداد.چراکه یک مدیردرهرزمینه ای اگرنکـات نظـارت وبازرسـی وپیگیری رانادیده ویاسهل بینگاردچارخسرانی خواهدشدکه نمیتوان جبرانی برای آن درنظرگرفت پس بـرای رسـیدن بـه هـدف وتـداوم درمسیرهدف، نکات فوق الذکررابایدآویزه گوش خودنمودکه بهترین الگودراین وادی برای مدیران رامی توان نهج البلاغه ذکرکرد.

منابع:

لغت نامه دهخدا(علی اکبردهخدا)واژه نظارت
نگاهی به نظارت وکنترل درآموزه های نهج البلاغه(ابولحسن مولائی)
تئوریهای مدیریت(کمال پرهیزکار)
نهج البلاغه(خورشیدبی غروب)ترجمه عبدالحمیدمعادیخواه
فرمان مبارک امیرالمومنین به مالک اشتر(ترجمه محمدوحیدگلپایگانی)